

Alicja Rafalska-Łasocha

ORCID [0000-0001-7642-8845](https://orcid.org/0000-0001-7642-8845)

Wydział Chemii UJ, Zakład Chemii Nieorganicznej (Kraków, Polska)

rafalska@chemia.uj.edu.pl

Profesor Tadeusz Estreicher (1871–1952), chemik, kriogenic, historyk nauki, miłośnik sztuki, humanista, tłumacz i patriota

Abstrakt

Chemik Tadeusz Estreicher, uczeń prof. Karola Olszewskiego, zajmował się głównie kriogenicą, jego działalność obejmowała również wiele innych dziedzin nauki, kultury i sztuki. Swój czas poświęcał on też na działalność społeczną, szczególnie w czasie pobytu i pracy na uniwersytecie w szwajcarskim Fryburgu.

Po odzyskaniu niepodległości prof. Tadeusz Estreicher wrócił do kraju i rozpoczął pracę organizacyjną i naukową. Związany był z Wydziałem Filozoficznym (Katedra Chemii), Oddziałem Farmaceutycznym UJ i krakowską Akademią Sztuk Pięknych.

W 1939 r. został aresztowany w trakcie *Sonderaktion Krakau* i przebywał w obozie w Sachsenhausen. Po powrocie do Krakowa brał udział w tajnym nauczaniu, a po zakończeniu wojny

INFORMACJA O PUBLIKACJI		e-ISSN 2543-702X ISSN 2451-3202		 BRYLANTOWY MODEL OTWARTEGO DOSTĘPU
CYTOWANIE Rafalska-Łasocha, Alicja 2021: Profesor Tadeusz Estreicher (1871–1952) – chemik, kriogenic, historyk nauki, miłośnik sztuki, humanista, tłumacz i patriota. <i>Studia Historiae Scientiarum</i> 20, ss. 167–190. DOI: 10.4467/2543702XSHS.21.006.14037 .				
OTRZYMANO: 22.06.2020 ZAAKCEPTOWANO: 28.07.2021 OPUBLIKOWANO ONLINE: 13.09.2021		POLITYKA ARCHIWIZOWANIA Green SHERPA / RoMEO Colour	LICENCJA 	 Crossref Similarity Check Powered by iThenticate
WWW	https://ojs.ejournals.eu/SHS/ ; http://pau.krakow.pl/Studia-Historiae-Scientiarum/archiwum			

powrócił do pracy w I Zakładzie Chemicznym Collegium Chemicum przy ul. Olszewskiego 2.

Po jego śmierci, w nekrologu, jaki ukazał się w czasopiśmie *Nature*, John Read napisał: „Będąc przede wszystkim chemikiem, Estreicher był wielkim erudytą i miał wiele różnorodnych zainteresowań. Ten wybitny uczony mógłby przyjąć za swoje motto: *Homo sum humani: nihil a me alienum puto.*”

Celem artykułu jest przypomnienie postaci Tadeusza Estreichera i uzupełnienie jego biografii o nowe wątki dotyczące jego zainteresowań sztuką i kontaktów ze środowiskiem artystycznym Krakowa.

Słowa kluczowe: *Tadeusz Estreicher, kriogenika, historia nauki, historia sztuki, fluoroforta*

Professor Tadeusz Estreicher (1871–1952), chemist, cryogenic scientist, historian of science, art lover, humanist, translator and patriot

Abstract

The chemist Tadeusz Estreicher was a student of professor Karol Olszewski. He was mainly involved in cryogenics, but his activities also covered many other fields of science, culture and art. He also devoted his time to social activities, especially during his stay and work at the University of Fribourg in Switzerland.

After regaining independence by his motherland, professor Tadeusz Estreicher returned to the country and began organizational and scientific work. He was associated with the Faculty of Philosophy (Department of Chemistry), the Pharmaceutical Department of the Jagiellonian University and the Academy of Fine Arts in Kraków.

In 1939 he was arrested during the *Sonderaktion Krakau* and stayed in the Sachsenhausen camp. After returning to Kraków, he took part in secret university teaching, and after the war he returned to work in the Collegium Chemicum of the Jagiellonian University.

When he passed away, John Read wrote in an obituary in *Nature*: “This remarkable man of science might well have taken for his motto: *Homo sum: humani nihil a me alienum puto.*”

The aim of the paper is to remind the achievements of Tadeusz Estreicher and supplement his biography with new threads concerning his interests in art and contacts with the artistic community of Kraków.

Keywords: *Tadeusz Estreicher, cryogenic, history of science, history of art.*

Ryc. 1. Prof. Tadeusz Estreicher.

Źródło: Zbiór dokumentów i pamiątek dawnego Zespołu Kriogeniki
Wydziału Chemii UJ. ©

1. Wstęp

Kraków w II połowie XIX w. był miastem leżącym w zaborze austriackim, liczącym około 50 tysięcy mieszkańców, z bogatym materialnym i duchowym dziedzictwem kulturowym. W mieście tym, 19 grudnia 1871 r., w Collegium Maius (obecnie Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego), urodził się Tadeusz Kazimierz Estreicher-Rozbierski. Jego pradziadek - Dominik Österreich (1750–1809) był malarzem, ebenistą, profesorem rysunku Szkoły Głównej Krakowskiej; dziadek - Alojzy Rafał Estreicher (1786–1852) był lekarzem, profesorem nauk przyrodniczych, dyrektorem Ogrodu Botanicznego i rektorem UJ, a ojciec - Karol Estreicher senior (1827–1908), historykiem literatury i teatru, wybitnym humanistą, miłośnikiem sztuki, twórcą słynnej Bibliografii Polskiej – rozpoczętego w 1872 r. katalogu wszystkich istniejących publikacji polskich i o Polsce, profesorem UJ, dyrektorem Biblioteki Jagiellońskiej, która mieściła się w Collegium Maius, gdzie w latach 1868–1905 również mieszkała rodzina Karola Estreichera. W 1881 roku Karol senior otrzymał szlachectwo wraz z predykatem „von Rozbierski”, pochodzącym od panieńskiego nazwiska jego matki - Antoniny Rozbierskiej. Tadeusz używał dwuczłonowego nazwiska Estreicher-Rozbierski, czego dowiadujemy się chociażby z adresowanej do niego korespondencji, zgromadzonej w Archiwum Estreicherów¹.

2. Dzieciństwo i młodość

Tadeusz Estreicher miał starszego brata Stanisława (1869–1939), późniejszego profesora prawa i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, i młodszą siostrę Marię (1876–1966), nauczycielkę, tłumaczkę i jedną z pierwszych w Polsce kobiet z tytułem doktora filozofii. Atmosfera domu rodzinnego sprzyjała rozwojowi wielu różnorodnych humanistyczno-artystycznych pasji. Zarówno ojciec, jak i matka (Stefania z Grabowskich – córka znanego księgarza i badacza dziejów ojczy- stych), troszczyli się o wszechstronny rozwój intelektualny swoich dzieci. Podobnie jak starszy brat, Tadeusz zdobywał średnie wykształcenie

¹ Archiwum Estreicherów to zbiór korespondencji, dokumentów i pamiątek związanych z rodziną Estreicherów, znajdujący się obecnie pod opieką Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie.

w Gimnazjum św. Anny (obecnie I LO im. Bartłomieja Nowodwor-
skiego w Krakowie), szkole o bogatych tradycjach i dbałości o wysoki
poziom nauczania, w latach 1881–1989². Zapewne z tamtych czasów
pochodzą jego znajomości z kolegami starszego o dwa lata brata - Sta-
nislawem Wyspiańskim i Józefem Mehofferem.

Ryc. 2. Koleczy z czasów młodości (stoją od lewej S. Wyspiański, L. Rydel, K. Maszkowski;
siedzą: H. Opieński, S. Estreicher), styczeń 1893. Źródło: *Listy Stanisława Wyspiańskiego
do Lucjana Rydla*, t. 2, Wydawnictwo Literackie, Kraków, Poland, 1979. Fot. Juliusz
Mień. Domena publiczna. Dostęp online: [https://commons.wikimedia.org/wiki/
File:Wyspiański_i_przyjaciele_styczeń_1893.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wyspiański_i_przyjaciele_styczeń_1893.jpg).

Zapewne również wówczas zrodziło się jego głębsze zainteresowa-
nie chemią, może na skutek wielkiego osiągnięcia, jakie miało miejsce
w Krakowie w 1883 r. Wówczas to Karol Olszewski i Zygmunt Wró-
blewski skroplili gazy trwale – tlen, azot i tlenek węgla. Po ukończeniu

² Zachemski, Jakób [1928](#).

gimnazjum i pomyślnie zdanych egzaminach maturalnych, w 1889 r. Tadeusz Estreicher rozpoczął studia chemiczne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego³.

Ryc. 3. Tableau maturalne z Gimnazjum św. Anny, 1889 r. (trzeci z lewej w drugim rzędzie od dołu to Tadeusz Estreicher; w pierwszym rzędzie od dołu owalne portrety nauczycieli; w centrum prostokątny portret dyrektora Leona Kulczyńskiego). Źródło: © Muzeum Historyczne Miasta Krakowa. Nr inw. MHK-Fs4242/IX. Dostęp online: <http://ct.mhk.pl/wps/portal/mhmk/main/strona-artefaktu/?artefactId={7475C892-DEEE-43F4-BDEE-9FCC1217D429}>.

3. Tadeusz Estreicher – chemik

Tadeusz Estreicher już jako student podjął współpracę z prof. Karolem Olszewskim, pełniąc od 1 października 1890 r. obowiązki demonstratora w trakcie wykładów profesora. Powoli też poznawał tajniki badań kriogenicznych. Po dwóch latach studiów odbył przymusową służbę wojskową, a po powrocie zainteresował się również chemią organiczną i od prof. Juliana Schramma otrzymał temat pracy doktorskiej.

³ Szczepaniec-Cięciak 2000.

W trakcie jej wykonywania wrócił do chemii nieorganicznej; w 1894 r. został prywatnym asystentem prof. Olszewskiego i uczestniczył w pracach nad skropleniem argonu, helu i wodoru. W roku 1895 ukazała się pierwsza praca naukowa Tadeusza Estreichera pt. „O ciśnieniach nasycenia tlenu”⁴, a od 1 października tegoż roku został asystentem I Zakładu Chemicznego. Dnia 1 czerwca 1897 r. miała miejsce jego promocja doktorska na podstawie pracy pt. „Przyczynki do znajomości butylobenzolu drugorzędowego”. Jesienią, jako stypendysta Akademii Umiejętności, wyjeżdża na studia zagraniczne do Jacobusa Van’t Hoffa w Berlinie (1897), do Wilhelma Ostwalda w Lipsku (1897–1898) i do Williama Ramsaya w University College w Londynie (1899). Po powrocie z zagranicznych podróży naukowych otrzymuje etat starszego asystenta u prof. Olszewskiego w I Zakładzie Chemicznym UJ, gdzie pracuje do 1905 roku⁵.

Gdy w 1900 r. Uniwersytet Jagielloński obchodził 500-lecie nadania przywilejów i aktu powtórnej fundacji przez króla Władysława Jagiełłę, w Krakowie zorganizowano pod auspicjami Akademii Umiejętności, w dniach 18–24 lipca, IX Zjazd Lekarzy i Przyrodników Polskich. Obrady zjazdu planowano prowadzić w kilku sekcjach. Przewodniczącym Sekcji chemicznej został profesor Julian Schramm. Funkcje sekretarzy pełnili dr Tadeusz Estreicher i dr Ludwik Bruner, młodzi wówczas chemicy z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Do obrad Sekcji chemicznej zaproszono wybitnych chemików pracujących poza granicami kraju: Miecysława Centnerszvera z Berlina, Juliusza Brauna z Goettingen, Leona Marchlewskiego z Manchesteru, Marcelego Nenckiego z Petersburga i Marię Skłodowską-Curie z Paryża⁶. W pracach przygotowawczych do zjazdu Estreicher brał czynny udział, o czym może świadczyć chociażby korespondencja z Marią Skłodowską-Curie⁷. Pomimo woli udziału w zjeździe, uczona, z różnych powodów, do Krakowa przyjechać nie mogła, ale przysłała dr. Estreicherowi referat i preparaty zawierające promieniotwórczy rad, które po Zjeździe poleciła przekazać pracowni

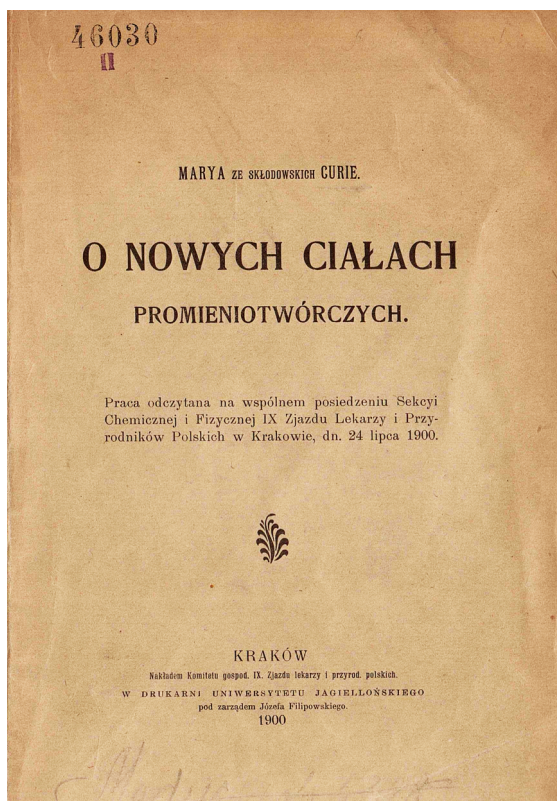
⁴ T. Estreicher 1895.

⁵ Archiwum UJ, SHS 619; Przebieg pracy zawodowej – rękopis Tadeusza Estreichera.

⁶ BJ 6593 III, *Korespondencja Sekretariatu Sekcji Chemicznej IX Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Krakowie, w roku 1900 oraz materiały zjazdowe*.

⁷ Rafalska-Łasocha 2015.

fizycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego⁸. Dnia 24 lipca wykład uczonej odczytał prof. August Witkowski, a po zjeździe wydrukowano go w oddzielnej odbitce⁹.

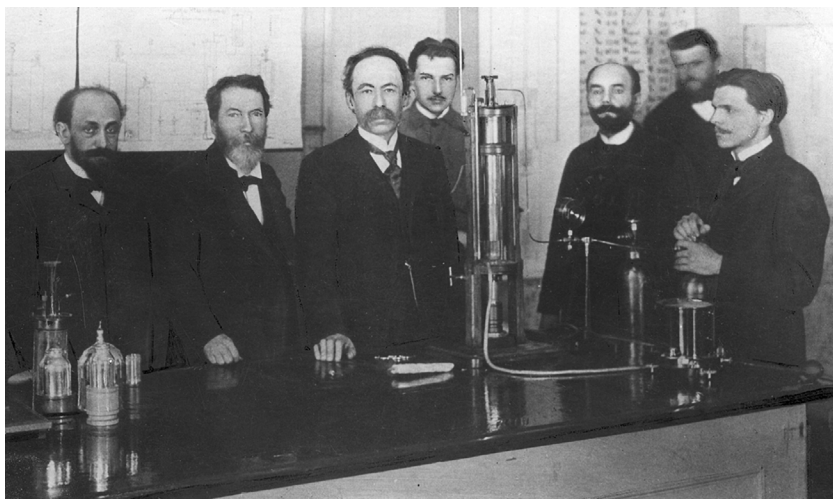
Ryc. 4. Okładka broszury z wykładem Marii Skłodowskiej-Curie odczytanym w czasie IX Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich, 18–24 lipca, w Krakowie. Fot. A. Rafalska-Łasocha.

W zjeździe wzięło udział ponad 930 osób: 425 z zaboru austriackiego, 415 z zaboru rosyjskiego, 18 z zaboru pruskiego. Byli też goście z Rosji, Czech, Europy Zachodniej, Afryki i Stanów Zjednoczonych.

⁸ Rękopis referatu znajduje się w Archiwum Estreicherów przy Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie.

⁹ Biblioteka Jagiellońska, sygnatura BJ 46030 II, Marya ze Skłodowskich Curie, „O nowych ciałach promieniotwórczych”.

Oprócz działań organizacyjnych dr Estreicher kontynuuje pracę naukową. W 1901 r. buduje i uruchamia skraplarkę wodoru i zajmuje się badaniami w dziedzinie kalorymetrii w niskich temperaturach. Dnia 25 stycznia 1904 r. habilituje się na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie dwóch publikacji z wynikami oznaczeń temperatur topnienia ze-stalonego tlenu i azotu, ich prężności pary w temperaturach oraz ciepła parowania tlenu i ditlenku siarki¹⁰.

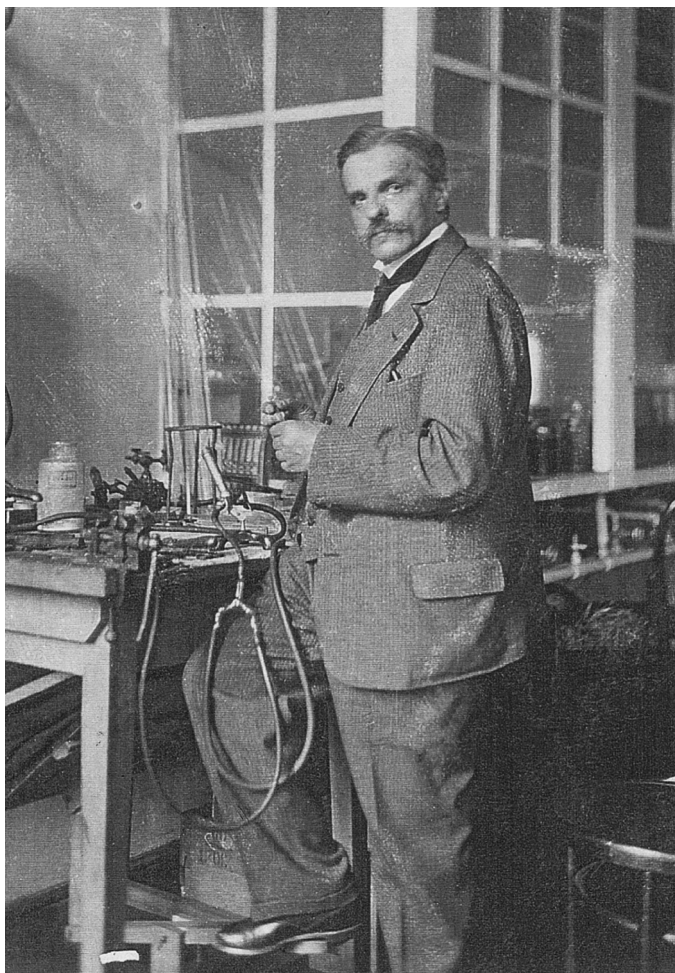

Ryc. 5. Wizyta prof. R. Picteta w pracowni prof. Olszewskiego w dn. 1 grudnia 1903 r. Stoją od lewej: dr M. Altschul, prof. R. Pictet, prof. K. Olszewski, S. Gizowski, W. Grodzicki, J. Stanisławski, T. Estreicher. Źródło: © Narodowe Archiwum Cyfrowe. Sygn. 1-N-3011-1. Dostęp online: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/110214:1/>.

W następnym roku wyjeżdża do Wrocławia, gdzie w pracowni Richarda Abbega, prowadzi badania równowag w roztworach soli talu w obecności tlenu. W październiku 1906 roku Estreicher wraca do Krakowa, ale krótko potem otrzymuje zaproszenie do objęcia katedry chemii na Uniwersytecie we Fryburgu w Szwajcarii i 6 listopada 1906 r. zostaje tam mianowany profesorem nadzwyczajnym chemii ogólnej i nieorganicznej, a 7 grudnia 1907 r. profesorem zwyczajnym i pełni funkcję kierownika II Zakładu Chemicznego na Wydziale Nauk Przyrodniczych. We

¹⁰ Estreicher 1904a; 1940b.

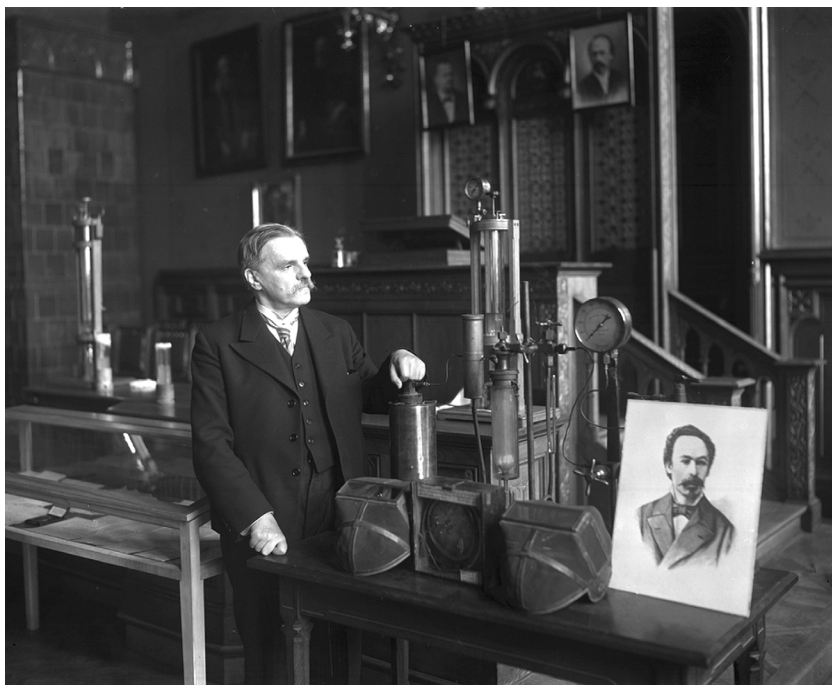
Fryburgu organizuje laboratorium kriogeniczne podobne do pracowni prof. Olszewskiego i kontynuuje badania kalorymetryczne w niskich temperaturach¹¹. Prof. Estreicher był również wówczas egzaminatorem chemii przy egzaminach lekarskich, farmaceutycznych, weterynaryjnych i dentystycznych.

Ryc. 6. Prof. Tadeusz Estreicher w laboratorium, 1931 r. Źródło:
Zbiory rodzinne prof. Stefana Estreichera.

¹¹ Zięborak 1995.

Gdy Polska odzyskała niepodległość, a katedra po profesorze Olszewskim czekała na następcę, 30 lipca 1919 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski mianował Tadeusza Estreichera profesorem zwyczajnym chemii nieorganicznej i analitycznej w Uniwersytecie Jagiellońskim. Estreicher wraca więc do Polski i obejmuje kierownictwo I Zakładu Chemicznego. Skupia się głównie na obowiązkach dydaktycznych, gdyż pracownia kriogeniczna była w bardzo złym stanie technicznym, prace badawcze na odpowiednim poziomie nie były wówczas możliwe, a skromne fundusze wystarczały jedynie na pokrycie kosztów funkcjonowania pracowni studenckich, w których kształcono również studentów farmacji i kierunków przyrodniczych. Zaangażowanie w sprawy organizacyjne sprawia, iż w latach 1923/24 prof. Tadeuszowi Estreicheroi powierzono funkcję dziekana Wydziału Filozoficznego UJ. Wkrótce, w 1926 r., rozpoczyna reorganizację Oddziału Farmaceutycznego UJ i pełni obowiązki dyrektora tego oddziału do 1947 r.

Ryc. 7. Prof. Tadeusz Estreicher przy aparacie do skraplania powietrza prof. K. Olszewskiego, Kraków, UJ 1938 r. Źródło: © Narodowe Archiwum Cyfrowe. Sygn. 1-N-3013-1.

Dostęp online: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/110220/>.

Gdy poprawia się sytuacja ekonomiczna kraju, wspólnie ze swym asystentem dr Edmundem Kurzyńcem, rozpoczyna w 1934 r. odbudowę pracowni kriogenicznej, gdyż okres I wojny światowej, a potem przebudowa Collegium Chemicum zdeorganizowały utworzone przez prof. Olszewskiego możliwości badawcze. Odbudowano wówczas i zmodernizowano urządzenia do skraplania wodoru i aparaturę do pomiarów niskotemperaturowych. Plany instalacji aparatury do skraplania helu zniweczył wybuch II wojny światowej i zamknięcie Uniwersytetu.

Prof. Tadeusz Estreicher został aresztowany przez Niemców w dniu 6 listopada 1939 r. razem z innymi profesorami UJ i Akademii Górniczej w czasie Sonderaktion Krakau. Przebywał w więzieniach w Krakowie i we Wrocławiu, skąd przewieziono go do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen, gdzie przebywał do lutego 1940 r. Po powrocie do Krakowa pracował jako korektor w drukarni oraz brał czynny udział w tajnym nauczaniu. Wykłady z chemii dla studentów chemii, farmacji i nauk przyrodniczych prowadził w swoim mieszkaniu przy ul. Augustiańskiej¹².

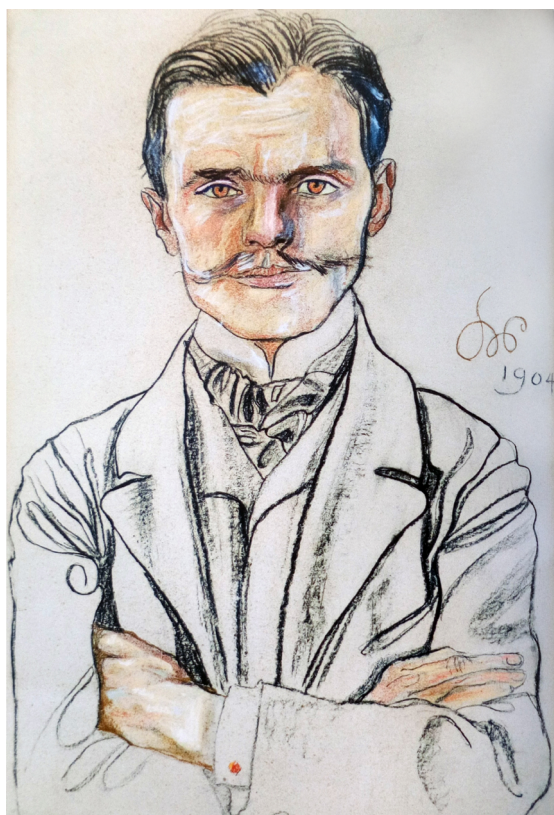
Po wyzwoleniu Krakowa wraca na Uniwersytet i zajmuje się organizacją zajęć dydaktycznych dla licznej grupy studentów pragnących nadrobić wojenne zaległości. Zajęcia chemiczne dla studentów rozpoczynają się już 1 lutego 1945 r. Profesor powraca również do pisania artykułów naukowych, dotyczących głównie jego zainteresowań z zakresu nauk farmaceutycznych i historii chemii, którym był wierny do końca.

4. Miłośnik sztuki i znawca zabytków

Zainteresowania sztuką Tadeusz Estreicher przejawiał od czasów młodości. Jak już wspomniano wcześniej przyjaźnił się między innymi z Józefem Mehofferem, Leonem Wyczółkowskim i Stanisławem Wyspiańskim. Mehoffer uwiecznił twarz Tadeusza na fryzie witraża wykonanego dla katedry we Fryburgu, a u Wyczółkowskiego Tadeusz Estreicher zamówił portret ojca siedzącego w łożu Teatru Miejskiego w Krakowie na spektaklu *Wesela* (1905 r., obecnie w zbiorach Collegium Maius Muzeum UJ). Na odwrocie artysta malarz napisał: Tadeuszowi

¹² Paprocki 2015.

Estreicherowi – Leon Wyczółkowski¹³. Przyjaźń Wyczółkowskiego z Tadeuszem Estreicherem ma również pewnie związki z udziałem artysty w wykładach prof. Olszewskiego, w trakcie których Wyczółkowski rysował szkice do namalowanego w 1905 roku portretu Olszewskiego (z kolekcji Collegium Maius Muzeum UJ), na którym można rozpoznać w prawej części obrazu twarz Tadeusza Estreichera¹⁴. Wyspiański zaś namalował mało znany portret Tadeusza Estreichera (obecnie w posiadaniu rodziny Estreicherów).

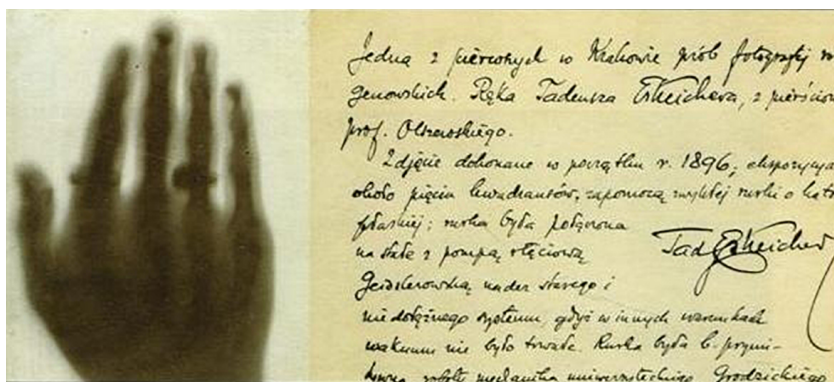

Ryc. 8. Portret Tadeusza Estreichera autorstwa Stanisława Wyspiańskiego (kopia). Źródło: © A. Jasińska, *Portrety profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego działających od 1800 do 1945 roku w zbiorach Muzeum Collegium Maius*, Kraków 2019, s. 116.

¹³ Jasińska 2019.

¹⁴ Lohn 2012.

Na uwagę zasługuje również fakt, iż według historyków sztuki (Balus, Betlej), inspiracją dla Stanisława Wyspiańskiego w trakcie przygotowywania projektu witraża *Bóg Ojciec* – *Stań się* było odkrycie promieni X przez Wilhelma Roentgena i eksperymenty nad otrzymywaniem promieni X, prowadzone w pracowni prof. Olszewskiego w styczniu 1896 r., w których brał udział Tadeusz Estreicher.

Ryc. 9. Fotografia promieniami X ręki Tadeusza Estreichera i autogram opisu eksperymentu. Źródło: © Archiwum fotografii Muzeum UJ.

Zestawiając fotografię rentgenowską ręki Estreichera z projektem witraża dla kościoła franciszkanów w Krakowie¹⁵ mamy nieodparte wrażenie, że Wyspiański, eksponując prawą rękę Stwórcy, mógł mieć tylko jeden cel: chciał mianowicie wyrazić myśl, iż akt stworzenia wywołany był poprzez zjawiska natury fizycznej. Podobnie jak nowo odkryte promienie Roentgena mają ogromną siłę i niezwykle właściwości, tak i stworzenie świata w ujęciu Wyspiańskiego to proces związany z użyciem wielkiej mocy i niezbadanej energii. Inspiracji twórczej mogły dostarczyć artyście kontakty z Tadeuszem Estreicherem¹⁶.

Współpraca Tadeusza Estreichera ze Stanisławem Wyspiańskim była szczególnie owocna na przełomie XIX i XX w., kiedy Estreicher opracował nową technikę graficzną, zwaną fluorofortą¹⁷. Polegała ona na

¹⁵ Betlej 2018.

¹⁶ Balus 2009.

¹⁷ Zbijewska 2017.

Ryc. 10. Witraż *Bóg Ojciec – Stań się* i ręka prof. Estreichera sfotografowana promieniami X.
Fot. A. Rafalska-Łasocha.

trawieniu szkła kwasem fluorowodorowym, czego rezultatem był tzw. ryt wklęsły. W technice tej szybę powlekano materiałem odpornym na kwas, a następnie rylcem wykonywano w materiale rysunek. Odsłonięte w ten sposób fragmenty szkła poddawano trawieniu kwasem fluorowodorowym, po czym wykonywano określoną liczbę odbitek (fluorofort). Ze względu na kruchość szkła, odbitek nie można było wykonać przy użyciu prasy, więc wilgotny papier, ułożony na matrycy pokrytej uprzednio farbą, ubijano gęstą szczotką. Technika ta podobna jest do akwaforty. Często,

z udziałem i pomocą Tadeusza Estreichera, stosowana była przez Wyspiańskiego, Ruszczyca, Wyczółkowskiego, Łaszczkę i Mehoffera. Technika ta nie zyskała popularności i zaniechano jej, gdyż nastęczała zbyt dużo trudności w wykonaniu.

Ryc. 11. Stanisław Wyspiański, *Helena*, fluoroforta. Źródło: ©Muzeum Narodowe w Krakowie. <https://mnk.pl/aktualnosci/fluoroforta-specjalnosc-mlodopolskich-malarzy-grafikow>.

Wraz z rozwojem chemii w XIX wieku coraz chętniej korzystano z niej w malarstwie. Również w Krakowie postanowiono, iż warto zapoznać studentów z niektórymi zagadnieniami dotyczącymi chemicznych właściwości używanych przez nich farb i innych materiałów stosowanych w twórczości artystycznej. W roku 1919, po powrocie ze Szwajcarii, Tadeusz Estreicher rozpoczyna więc wykłady z chemii malarskiej

na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Prowadzi je formalnie do 1922 r. Od roku 1923 uczestniczy także w pracach związanych z ochroną grobów królewskich na Wawelu. Miały one na celu ustalenie przyczyn i opracowanie środków zapobiegających trądowi cynowemu, który powodował niszczenie wawelskich sarkofagów¹⁸.

5. Popularyzator, historyk nauki i erudyta

Tadeusz Estreicher był człowiekiem niezwykle aktywnym. Jego zainteresowania obejmowały szeroki wachlarz zagadnień z wielu obszarów nauki i kultury, począwszy od sztuki i historii nauki na sprawach związanych z literaturą i językoznawstwem kończąc. Swoje pasje traktował poważnie i starał się je zgłębiać, a wynikiem tej pracy były liczne publikacje¹⁹. Duże zainteresowanie wśród geografów i muzealników (w tym również zagranicznych) wzbudziła jego wczesna praca o globusie Jagiellońskim²⁰ (warto wspomnieć, że wkrótce po tym jak Niemcy aresztowali krakowskich profesorów, to właśnie w Collegium Chemicum przy Olszewskiego 2 mieli nadzieję znaleźć ten cenny obiekt. Został on jednak zabrany z gabinetu prof. Estreichera i dobrze ukryty przez dr Jadwigę Schoen²¹).

Jako uczony i popularyzator nauki Estreicher pisał również artykuły i książki dla szerszego grona czytelników²². W jego dorobku znajdziemy także prace związane z alchemią²³ i osiągnięciami jego Mistrza – prof. Olszewskiego²⁴. Gdy współpracował z farmaceutami, pisał także o roślinach leczniczych i medycynie²⁵.

Interesujące wydają się również jego publikacje bardzo dalekie od chemii, a dotyczące literatury i językoznawstwa²⁶. Dla zabawy zapewne wspólnie z bratem Stanisławem, pod pseudonimem Jan Krupski,

¹⁸ Estreicher 1923.

¹⁹ Niektóre publikacje Tadeusza Estreichera dostępne są on-line w serwisie „Historia, nauka, technika. Polska klasyka naukowa i techniczna w sieci” [2020](https://www.historia.nauka.technika.pl/).

²⁰ Estreicher 1900.

²¹ Środoń, Banaś 2015.

²² Estreicher 1902; T. Estreicher, Tomanek 1938.

²³ Estreicher 1927.

²⁴ Estreicher 1925; 1927; 1941.

²⁵ Estreicher 1946; 1947.

²⁶ Estreicher 1897; 1948; 1950.

napisali Szopkę Krakowską²⁷, którą później przez lata wystawiali. To przedstawienie można było obejrzeć jeszcze w Teatrze Lalka w Warszawie w 2019 r.

Ryc. 12. Zygmunt i Leon Estreicher oraz Tadeusz Pustelnik podczas przedstawienia Szopki Krakowskiej, styczeń 1937 r. Źródło: © Narodowe Archiwum Cyfrowe. Sygn. 1-N-161. Dostęp online: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/97037/>.

Tadeusz Estreicher zajmował się również tłumaczeniami. Jako młody uczony przetłumaczył z j. angielskiego na niemiecki dzieło Morrisa Williama Traversa *Experimentelle Untersuchungen von Gasen* (1904). Kiedy

²⁷ Krupski 1904.

pracował jako korektor w drukarni, tłumaczył z j. niemieckiego na j. polski *Bajki z tysiąca i jednej nocy*, których fragmenty zostały również wydane drukiem²⁸.

6. Podsumowanie

Podsumowując naukową działalność profesora Estreichera w dziedzinie chemii można stwierdzić, iż prowadził on prace eksperymentalne głównie obejmujące badania właściwości gazów w niskich temperaturach, a także prace dotyczące chemii fizycznej i analitycznej. W latach 1894–1896 badał prężności par ciekłego tlenu, wyznaczył temperatury wrzenia i topnienia chlorowodoru (HCl), bromowodoru (HBr), jodowodoru (HI), a także temperatury krytyczne bromowodoru oraz jodowodoru. W 1901 roku, gdy uruchomił aparat do skraplania wodoru, Polska była trzecim ośrodkiem na świecie dysponującym skroplonym wodorem. Opublikował 29 prac naukowych z zakresu chemii. Pełny spis publikacji prof. Tadeusza Estreichera zamieścił prof. Julian Kamecki w publikacji poświęconej jego działalności²⁹. W biografii profesora Tadeusza Estreichera zawartej w *Złotej księdze Wydziału Chemii UJ* autorka napisała, iż mówiono o nim „Największy chemik wśród humanistów i najlepszy humanista wśród chemików”³⁰.

Sprawy ojczyzny i losy rodaków były mu zawsze bardzo bliskie. W czasie pobytu w Szwajcarii prof. Estreicher wygłaszał odczyty podnoszące kwestię przywrócenia Polsce niepodległości, redagował wydawnictwa dla obcokrajowców o roli i historii Polski i dbał o rozwój Czytelni Polskiej. Inicjował działalność Bratniej Pomocy i kuchni dla studentów. Organizował szereg imprez takich jak koncerty, występy teatru amatorskiego, odczyty czy przedstawienia Szopki Krakowskiej, przeznaczając uzyskane dochody na finansowe wsparcie dla potrzebujących instytucji. Był założycielem Towarzystwa Polsko-Szwajcarskiego, członkiem Szwajcarskiego Komitetu Generalnego Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce.

Po odzyskaniu niepodległości działał między innymi w Polskim Towarzystwie Chemicznym, Towarzystwie Przyrodników im. M. Kopernika, Towarzystwie Popierania Nauk Farmaceutycznych, Towarzystwie

²⁸ Estreicher 1949.

²⁹ Kamecki 1952.

³⁰ Szczepaniec-Cięciak 2000.

Miłośników Historii Medycyny, Towarzystwie Miłośników Języka Polskiego, Towarzystwie Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Był też członkiem komitetu sprowadzenia z Paryża prochów Słowackiego do Krakowa. W latach 1933/1934, realizując wolę swojego nauczyciela prof. Olszewskiego, założył Muzeum Zabytków Przyrodniczych UJ³¹. Był wieloletnim kuratorem Koła Chemików Uniwersytetu Jagiellońskiego (1919–1947) oraz Chóru Akademickiego (1927–1948), który prezentował wówczas wysoki poziom artystyczny. Malował pejzaże, dużo pisał i publikował artykuły o różnorodnej tematyce.

Ryc. 13. Rodzina Tadeusza Estreichera na wakacjach w Zarzyczach, 1924 r. Źródło: Zbiory rodzinne prof. Stefana Estreichera.

Tę szeroką działalność łączył z obowiązkami męża i ojca dużej rodziny. W czasie pobytu w Szwajcarii, w dniu 27 kwietnia 1909 r. ożenił się z Elżbietą z Kiersnowskich (1886–1960), która studiowała botanikę na Uniwersytecie we Fryburgu, uzyskała doktorat, a później zajmowała się kriobiologią. Państwo Estreicherowie wychowywali sześćoro dzieci: Stefana (1911–1922)³², Leona (1916–1991)³³, Zygmunta

³¹ Szczepanec-Cięciak 2000.

³² Utonął w Sanie w czasie wakacji.

³³ W dorosłym życiu był pełnym oddania lekarzem-społecznikiem w Radkowie Kłodzkim, chronił resztki rodzinnej kolekcji i zabytkowy księgozbiór.

(1917–1993)³⁴, Tadeusza (1920–1921)³⁵, Marię (1922–2016)³⁶ i Irenę (1924–1984)³⁷.

Jak już wspomniano po II wojnie światowej Tadeusz Estreicher wrócił na stanowisko profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego i ciężko pracując organizował uniwersyteckie kształcenie kilku roczników chemików i farmaceutów. Pogarszające się zdrowie i wiek ograniczały jednak jego organizacyjną i naukową aktywność. W roku 1947 przeszedł na emeryturę, choć prowadził jeszcze wykłady zlecone z chemii analitycznej. Wyczerpanie, różnorodne schorzenia i utrata wzroku uniemożliwiły i te zajęcia, a plany opracowania historii farmacji nie mogły się spełnić. Intelktualnie pozostał sprawny do końca – cztery dni przed śmiercią cytował z pamięci fragment utworu jednego z klasyków rzymskich w obecności swego uniwersyteckiego kolegi³⁸.

Profesor Tadeusz Estreicher umiera 8 kwietnia 1952 r. w Krakowie. Zostaje pochowany w grobowcu rodzinnym na cmentarzu Rakowickim. Obszerna spuścizna materialna po Profesorze przechowywana jest w Archiwum Estreicherów przy Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie.

7. Podziękowania

Wyrażam serdeczne podziękowania Panu Profesorowi Stefanowi Estreicherowi za liczną korespondencję, udostępnione fotografie i dokumenty, które częściowo wykorzystałam w pracy nad artykułem oraz Pani dr Annie Estreicher za okazaną mi życzliwość.

Pani Annie Joniak z Archiwum Estreicherów przy Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie dziękuję serdecznie za pomoc okazaną mi w trakcie zbierania materiału dotyczącego działalności prof. Tadeusza Estreichera.

³⁴ Znany w świecie profesor muzykologii na Uniwersytecie w Genewie. Jego dzieci to: córka Krystyna; syn Jerzy - matematyk i wirtuoz organów, obecnie mieszka w Szwajcarii; syn Stefan, który jest profesorem fizyki w Texas Tech University i córka Anna, doktor biologii w Swiss Institute of Bioinformatics.

³⁵ Zmarł w dzieciństwie na szkarlatynę.

³⁶ Bibliotekarka, mieszkała w Warszawie.

³⁷ Agrotechnik i nauczycielka w rolniczych szkołach średnich.

³⁸ Kamecki 1952.

Bibliografia

- Balus, Wojciech 2009: Prawa dłoń Stwórcy w witrażu Wyspiańskiego „Stań się” refleksiem odkrycia promieniowania rentgenowskiego? *Polish Journal of Radiology* 4 (74), ss. 112–114.
- Betlej, Andrzej 2018: Welcoming remarks during the 7th Meeting ‘X-ray and other techniques in investigations of the objects of cultural heritage’ Krakow, 17–19 May.
- Estreicher, Tadeusz 1895: On the Pressures of Saturation of Oxygen, *Philosophical Magazine* 40, ss. 454–463.
- Estreicher, Tadeusz 1897: Ćwiczenia pisemne łacińskie z początku XVII wieku, *Muzeum* 4, ss. 257–260.
- Estreicher, Tadeusz 1900: Ein Erdglobus aus dem Anfange des XVI. Jahrhunderts in der Jagellonischen Bibliothek, *Bulletin international de l’Académie des Sciences de Cracovie*, ss. 96–105.
- Estreicher, Tadeusz 1902: Jak się dzisiaj przesyła myśl ludzką, *Ognisko*, Warszawa, ss. 28–41.
- Estreicher, Tadeusz 1904a: O własnościach fizycznych tlenu w niskich temperaturach, Cz. I i II, *Rozprawy Akad. Um.* 44, ss. 105–132.
- Estreicher, Tadeusz 1904b: [Über die Verdampfungswärme](#) von Sauerstoff und von Schwefeldioxyd, *Z. physik. Chem.* 49, ss. 597–608.
- Estreicher, Tadeusz 1923: *Trąd cynony trumien w grobach królewskich na Wawelu*. Nakład. Komitetu Doradczo-artystyczn. Restauracji Katedry Wawelskiej. Kraków.
- Estreicher, Tadeusz 1925: Karol Olszewski w dziesięciolecie śmierci, *Przegląd Współczesny*, ss. 27–28.
- Estreicher, Tadeusz 1927a: Z dziejów alchemii, *Przegląd Powszechny*, T.174, ss. 162–185. Dostęp online: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/139303?id=139303>.
- Estreicher, Tadeusz 1927b: *Charles Olszewski et la liquefaction des gas*. Publie en l’honneur de la VIII Conference Internationale de la chimie pure et appliquee, Cracovie.
- Estreicher, Tadeusz 1941: Z. Wróblewski and K. Olszewski the Siamese Twins of Polish Science. [W:] Stephen P. Mizwa (ed.), *Great Men and Women of Poland*. New York: Macmillan Co., ss. 263–277.
- Estreicher, Tadeusz 1946: Na pograniczu historii filozofii i medycyny, *Problemy* 2, ss. 66–68.

- Estreicher, Tadeusz 1947: Z historii nazw leczniczych II, Ślady magii w zielarstwie. *Przegląd zielarski* 3, ss. 225–237.
- Estreicher, Tadeusz 1948: Brus i bruszenie, *Język Polski* 28, ss. 121–122.
- Estreicher, Tadeusz 1949: Opowieść o Abu Kirze i Abu Sirze (przekład bajki z 1001 nocy), *Przekrój*, nr 200.
- Estreicher, Tadeusz 1950: Jeszcze o wykolejeniach w Bogurodzicy, *Język Polski* 30(5), s. 210. Dostęp online: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=102248&from=publication>.
- Estreicher, Tadeusz; Tomanek, Ludwik 1938: *Chemia zdobyła świat*. Kraków: Księgarnia Powszechna, ss. 277.
- Historia, nauka, technika. Polska klasyka naukowa i techniczna w Sieci 2020: Tadeusz Estreicher (1871–1952) [wybrane publikacje]. Dostęp online: <http://hint.org.pl/itd=n9d>.
- Jasińska, Anna 2019: *Portrety profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego działających od 1800 do 1945 roku w zbiorach Muzeum Collegium Maius*, Kraków.
- Kamecki, Julian 1952: Prof. Dr Tadeusz Estreicher (1871–1952). Uczony i człowiek, *Roczniki Chemii* 26 (4), ss. 505–519.
- Krupski, Jan dr (pseudonim Tadeusza i Stanisława Estreicherów) 1904: *Szopka Krakowska*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków.
- Lohn, Anna 2013: Portrety profesorskie Leona Wyczółkowskiego, *Opuscula Musealia*, 20. doi: 10.4467/20843852.OM.12.006.1009/ Dostęp online: <http://www.ejournals.eu/Opuscula-Musealia/2012/Volume-20/art/92/>.
- Paprocki, Jerzy 2015: Chemicy polscy w czasie drugiej wojny światowej, *Chemik* 69(5), ss. 314–316. Dostęp online: http://miesiecznikchemik.pl/wp-content/uploads/2015/06/chemik_2015_05-6.pdf.
- Rafalska-Łasocha, Alicja 2015: *Maria Skłodowska-Curie i jej kontakty ze środowiskiem krakowskim*. Kraków: Wydawnictwo PAU, ss. 89–102. Dostęp online: <http://pau.krakow.pl/index.php/pl/wydawnictwo/publikacje-on-line/inne/alicia-rafalska-lasocha-maria-skłodowska-curie>.
- Read, John 1952: Prof. Tadeusz Estreicher. *Nature* 170, ss. 184–185. Dostęp online: <https://doi.org/10.1038/170184c0>.
- Szczepaniec-Cięciak, Elżbieta 2000: Tadeusz Estreicher (1871–1952). Chemik, kriogenik, historyk i popularyzator nauki, publicysta. [W:] *Złota Księga Wydźziału Chemii*, Kraków, ss. 183–191.
- Środoń, Anna; Banaś, Marcin 2015: Wojenne losy globusa Jagiellońskiego i globusa Bylicy, *Alma Mater* 179, ss. 46–49, https://issuu.com/alma-mater/docs/alma-mater_179.

Zachemski, Jakób 1928: Sprawozdanie Dyrektora I Państwowego Gimnazjum im. Bartłomieja Nowodworskiego przedtem im. Św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1927/28. Dostęp online: <http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/plain-content?id=1530>.

Zbijewska, Krystyna 2017: *Orzeł w kurniku. Z życia Stanisława Wyspiańskiego*. Fundacja Promocji Kultury „Urwany Film”.

Zięborak, Kazimierz 1995: Polscy uczeni we Fryburgu szwajcarskim. *Przemysł Chemiczny* 74(6), ss. 227–229.